

arenin aksine benzetme amacı bulunmaz. İyî söylenmiş bir istiaredede hayal ve fikirler açık, benzetmeler aklın ve mantığın kabul edeceği derecede doğru ve tabii, ifadeler orijinal ve samimi olmalıdır. Ziyâ Paşa'nın *Harâbât Mukaddimesi*'nde eski şairleri anlatırken, "Yanıkır o âşıkın kitâbı / Nazmında kokar ciğer kebâbı" beytindeki hayalin ve mâna münasebetinin (âşığın kalbiyle ciğer kebâbı) bayağılığı gibi münasebetsiz mânalar üzerine benzerlik kurulmamalıdır.

İstiare sanatına Türk edebiyatında en çok klasik şairler ilgi duymuştur. Bunun sebebi, Osmanlı şiirinin klasik üslûbu ve mazmun denilen klişeleşmiş mecazlar yaratma gayretidir. Hemen her şair bir yığın harcâlem istiareyi bilmek ve yerî geldikçe kullanmak durumundaydı. Sevgili yerine nigâr, bût, âfet vb.; boy yerine nihâl, servi, ar'ar, şimşâd; dudak ve ağız yerine la'l, kadeh, hokka, nokta, gonca, gül gibi klişeler hep istiare esasına dayanmaktaydı. Klasik şiir geleneğinin terk edilmesiyle birlikte istiare yavaş yavaş sanatçıların ilgisini kaybetmiş, modern Türk şiirinde edebî sanatlara özenilmediği için yalnızca dilin tabii bir unsuru olarak daha dar bir kullanım alanıyla sınırlı kalmıştır. Bugün şiirlerde özel bir amaca yönelik olmadan sadece dilin tabii zenginliğiyle kullanılmakta ve adına da eğritileme denilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sibeveyhi, *Kitâbü Sibeveyhi* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1985, I, 316; Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî - M. Ali en-Neccâr), Kahire 1374/1955, II, 91, 156, 263 vd.; Ma'mer b. Müsennâ, *Ne'kâ'iz*, Leyden 1905-1908, I, 275; II, 589; Çahiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 153, 284; IV, 55; a.mlf., *Kitâbü'l-Hayevân*, II, 280-283; IV, 273-278; İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'* (nşr. I. Y. Krachkovsky), London 1935, s. 2, 11, 16, 17, 26, 30, 33, 44, 53, 56; İbn Abdürabbih, *el-İkdû'l-ferid* (nşr. M. Saîd Aryan), Kahire 1359/1940, V, 338-340; Kudâme b. Ca'fer, *Cevâhirü'l-elfâz* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1350/1932, s. 5, 7-8; Rummânî, *en-Nüket fi'î câzi'l-Kur'ân* (*Şelâşü resâ'il fi'î câzi'l-Kur'ân* içinde, nşr. Muhammed Halefullah - M. Zağlûl Sellâm), Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 79-87; Hâtimî, *er-Risâletü'l-mûdîha* (nşr. M. Yûsuf Necm), Beyrut 1385/1965, s. 40-44, 69-73; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Sinâ'ateyn* (nşr. Müfîd M. Kumeyha), Beyrut 1404/1984, s. 295; Ebû'l-Hasan el-Cürcânî, *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve'l-Huşûmih* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm - Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1370/1951, s. 41; Bâkullânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, Kahire 1304/1886, s. 107-108; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Ümde*, Kahire 1353/1934, I, 239-250; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırrü'l-feşâha*, Beyrut 1402/1982, s. 118-120; Abdülkâhîr el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâğa* (nşr. H. Ritter), Beyrut 1403/1983, s. 20, 26-63, 219-241, 278-282, 296-

312, 368-375; a.mlf., *Delâ'ilü'l-İ'câz* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1404/1984, s. 66-80, 98, 262, 391-393, 430-439, 462; Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-İ'câz*, Kahire 1317/1894, s. 81, 89, 90, 91-94, 215; Ebû Yakûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm*, Kahire 1356/1937, s. 174; Ziyâeddin İbnü'l-Esir, *el-Meselû's-sâ'ir* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1411/1990, I, 342-354; İbn Ebû'l-İsba', *Bedî'ü'l-Kur'ân* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1377/1957, s. 17-27; a.mlf., *Tahrîrû'l-Tahtîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 97-101; İbnü'n-Nâzim, *el-Misbâh fi'ilmî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, Kahire 1341, s. 61; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh fi'ülûmî'l-belâğa*, Kahire 1368/1949, V, 43-183; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *el-Tirâzü'l-mütezzammîn li-esrârî'l-belâğa*, Kahire 1332/1914, I, 197-260; Teftâzânî, *el-Mu'tavvel*, İstanbul 1330, s. 354-405; Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 419-432; Nâbî, *Hayriye* (haz. İskender Pala), İstanbul 1989, s. 153; Süleyman Paşa, *Mebâni'l-inşâ*, İstanbul 1294, I, 85-89; Diyarbekirli Said Paşa, *Mizânü'l-edeb*, İstanbul 1305, s. 335-347; Menemenlizâde Tâhir, *Osmanlı Edebiyatı*, İstanbul 1314, s. 194-206; Manastırlı Mehmed Rifat, *Mecâmiu'l-edeb*, İstanbul 1315, I/3, s. 256-261; Ali Nihad [Tarlan], *Edebî Sanatlara Dair*, İstanbul 1933, s. 42-44; İsmail Habib [Sevük], *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul 1942, s. 356-362; Brockelmann, *GAL*, II, 235, 247-248; *Suppl.*, II, 259-260, 399, 571, 810; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 140-141; Zehrâ-yi Hânlerî [Ki-yâ], *Ferheng-i Edebiyyât-ı Fârsî-yi Derî*, Tahran 1348 hş., s. 49; Tâhirülmevlî, *Edebiyat Lûgâtı*, İstanbul 1973, s. 71-73; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara 1980, s. 154-169; Cem Dilçin, *Örneklelerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 412-415; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1995, s. 290-291; Muhammed el-Velî, "el-İstî'âre 'inde'el-Sekkâkî", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb ve'l-ülûmî'l-insâniyye*, sy. 6, Dârülbeyzâ 1982-83, s. 179-191; S. A. Bonebakker, "İstî'âra", *EP* (İng.), IV, 248-252; Rekin Ertem, "İstî'âre", *TDEA*, V, 26-27; "Temsilî İstî'âre", a.e., VIII, 306.

İSMAİL DURMUŞ - İSKENDER PALA

İSTİÂZE (الاستعانة)

Kötülüklerden Allah'a sığınıp
O'ndan yardım isteme anlamında
bir terim.

Sözlükte "sığınmak, korunmak" anlamındaki *avz* (ıyâz, meâz) ile bu kökten türeyen *istiâze* aynı mânaya gelir. Terim olarak her türlü kötülükten korunabilmek için sözle Allah'ın yardım ve himayesini istemeyi ifade eder ve bunun için "eûzü, maazallah" (Allah'a sığınırım), "ne-üzübillâh" (Allah'a sığınırız) ibareleri kullanılır. Aynı kökten türeyen *taavvüz* de *istiâze* anlamındadır.

Kur'an-ı Kerim'de *istiâze* Allah lafzı ile yedi, rab ile sekiz, rahmân ismi ve cin ke-

limesiyle birer defa olmak üzere on yedi âyetle geçmektedir. Bu âyetlerde belirtildiği üzere Hz. Nûh bilmediği şeyi istemekten (Hûd 11/47), Yûsuf kendisine şehvetle yaklaşan kadından ve kardeşleriyle arasında cereyan eden olaylarda hata yapmaktan (Yûsuf 12/23, 79), Hz. Mûsâ kavmine karşı alaycı tavır takınmaktan (el-Bakara 2/67) ve âhirete inanmayan kibirliyle (el-Mü'min 40/27) onların düşmanlıklarından (ed-Duhân 44/20) Allah'a sığınmışlar ve onun yardımını istemişlerdir. Hz. Peygamber'e de başta şeytanların vesveseleriyle kalpleri kin dolu olanların ve hiçbir delile dayanmadan Allah'ın âyetleri hakkında tartışanların kötü niyet ve davranışları olmak üzere çeşitli şerlerden *istiâze*de bulunması emredilmiştir (el-A'râf 7/200; en-Nahl 16/98; el-Mü'minûn 23/97-98; el-Mü'min 40/56; Fussilet 41/36; el-Felak 113/1-5; en-Nâs 114/1-6). Kur'an'da ayrıca İmrân'ın zevcesinin (Âl-i İmrân 3/36) ve kızı Meryem'in (Meryem 19/18) *istiâzelerinden* söz edilmektedir. Cin sûresinin 6. âyetinde ise insanlardan bazılarının bir kısım cinlere sığındıkları bildirilmiş ve bunun doğru olmadığı belirtilmiştir.

İstîâze konusuna hadislerde de genişçe yer verilmiştir. Nesâî *es-Sünen*'inde *istiâze*yle ilgili olarak Hz. Peygamber'den mükerrerleriyle birlikte 111 hadis nakletmiş ("İstî'âze", I-65), hadisler, senedleri ve mükerrer olanları hazfedilip diğer hadis kaynaklarından yirmi yedi hadis ilâve edilmek suretiyle Hasan Abdülhamîd tarafından *Tehzîbü Kitâbî'l-İstî'âze* (Kahire 1989) ve Ukkâşe Abdülmennân et-Tîbî tarafından *el-İstî'âze keyfe ve li-mâzâ ve mimme iste'âze'r-Resûl* (Kahire 1413) adıyla yayımlanmıştır (diğer hadisler için bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "avz" md.). Bu hadislerde Hz. Peygamber bütün kötü sıfatlardan, fayda vermeyen işlerden, şeytanın vesvesesinden, dünya ve âhirette insana eziyet veren şeylerden Allah'a sığınmış, bu maksatla daha çok İhlâs, Felak ve Nâs sûrelerini okumuş, bunu ashabına da tavsiye etmiştir.

Kıraat imamlarının ve fakihlerin çoğuna göre *istiâze* cümlesi, "eûzü billâhi mine's-şeytânî'r-racîm"dir (*Müsne'd*, VI, 394; Buhârî, "Bed'ü'l-halk", II, "Edeb", 76; Müslim, "Birr", 109-110; Kurtubî, I, 86-87). Ancak "eûzü billâhi's-semî'l-alîmî mine's-şeytânî'r-racîm" cümlesiyle de kıraate başlamak câiz görülmüş, özellikle sabah namazının ardından yapılan tilâvetlerde bu kıraat bazı İslâm ülkelerinde

gelenek halini almıştır. Bu geleneğin oluşmasında, sabah vakitlerinde Haşr süresinin son üç âyetini sözü edilen istiâze ile başlayarak okumanın fazileti hakkında rivayet edilen hadisin etkili olduğu söylenebilir (*Müsned*, III, 50; V, 26; Ebû Dâvûd, “Şalât”, 123; Tirmizî, “Mevâkit”, 65, “Sevâbü'l-Kur'ân”, 22).

“Kur'an okuyacağın zaman kovulmuş şeytandan Allah'a sığın” (en-Nahl 16/98) meâlindeki âyetle geçen emirden vücûb hükmünü çıkaranlar varsa da âlimlerin çoğunluğu bunun müstehap olduğu ve Kur'an okumaya başlamadan önce istiâze yapılmasının daha isabetli olacağı görüşündedir. Okuma esnasında meydana gelebilecek hatalardan Allah'a sığınma arzusu da bunu gerektirmektedir. Namaz dışında Kur'an okunurken dinleyici varsa istiâzenin âşikâre yapılması gerekir, zira bu husus kıraatin sesli olacağının ilân edilmesi anlamına gelir. Namazda istiâze Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre birinci rek'atta, Şâfiîler'e göre her rek'atta sünnettir. Mâlikîler ise bunu farz namazlarda mekruh görmekle birlikte nâfile namazlarda gizli okunmak kaydıyla sünnet kabul ederler. Cemaatle kılınan namazlarda imama uyan kişinin istiâze de bulunması gerekmez. Çünkü istiâze namaz için değil Kur'an okumak içindir. Şâfiî'nin, âşikâre okunan namazlarda istiâzenin sesli ve sessiz olarak iki şekilde yapılabileceğini söylemesine karşılık Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel sessiz okumasını tercih etmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, “avz” md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, “avz” md.; *Müsned*, III, 50; V, 26; VI, 394; Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 11, “Edeb”, 76; Müslim, “Birr”, 109-110; Ebû Dâvûd, “Şalât”, 123; Tirmizî, “Mevâkit”, 65, “Sevâbü'l-Kur'ân”, 22; Nesâî, “İsti'âze”, 1-65; Dâni, *et-Teyisir* (nşr. O. Pretzl), İstanbul 1930, s. 16-17; Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 86-91; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 460-461; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 243-259; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a* (Kahire), I, 256; W. P. Heinrichs, “Ta'awwudh”, *EP* (İng.), X, 7.

MUHSİN DEMİRCİ

İSTİBDÂL

(الاستبدال)

Vakıf mallarının
mülk mal ile değiştirilmesi
anlamında terim.

Sözlükte “değiştirmek, yerine başka bir şey almak” anlamına gelen *istibdâl*, vakıf hukukunda bir vakıf malının mülk olan diğer bir mal ile değiştirilmesini ifade

eder. *İstibdâl* sebebiyle vakıf malı mülk, mülk mal ise vakıf haline gelir. Benzer bir terim olan *ibdâl* ise “yerine başka bir vakıf malı, satın alabilmek için bir vakıf malı satmak” demektir.

İstibdâl, vakıf hukukunun hem nazarı olarak hem tatbikat açısından üzerinde en çok tartışılan konularından biri olup bazı İslâm hukukçuları vakıf mallarının asla değiştirilemeyeceğini ileri sürerken bazıları *istibdâl*in câiz olduğunu kabul etmişlerdir. *İstibdâl*e izin verenler de bunun şartlarında anlaşılamamışlardır. Genel olarak Hanefî hukukçuları belli şartlarla *istibdâl*i câiz görürken diğer mezhepler bu görüşün karşısında yer almışlardır. Mâlikî hukukçuları, zaruret ve ihtiyaç durumunda vakfın yararına olmak şartıyla menkul vakıf mallarının -mescide ait enkazın satılması gibi- değiştirilebileceğini kabul ederken çok nâdir haller dışında gayri menkullerde *istibdâl*i câiz görmemişlerdir. Mescidlerin *istibdâl*inin câiz olmadığını savunan ve diğer akarları da iki gruba ayıran Mâlikîler az da olsa faydalanılması mümkün olan ev, dükkân vb. akarların mescid, kabristan yapılması ve umumî yolun genişletilmesi gibi zaruret halleri dışında *istibdâl*inin câiz olmadığını, tamamen faydalanılamaz durumda bulunan akarların ancak hâkim kararıyla *istibdâl*e tâbi tutulabileceğini söylemişlerdir (M. Ebû Zehre, s. 154-155; M. Ubeyd Abdullah el-Kübeysî, II, 34-35). *İstibdâl*i vakıf mallarının zayi edilmesi ve ortadan kaldırılması için bulunmuş bir suistimal yolu olarak niteleyen Şâfiîler işe yaramayan hayvan, mescide ait kırılmış tahta parçaları vb. birkaç mal dışında *istibdâl*den söz bile etmemişler ve vakıf mallarının asla değiştirilemeyeceğini ileri sürmüşlerdir (Nevevî, XV, 361-362; M. Ubeyd Abdullah el-Kübeysî, II, 39-43). Hanbelî hukukçuları ise bu konuda orta bir yol takip etmişler, hâkimin kararının bulunması şartıyla vakıf mallarının kendilerinden beklenen menfaatlerin ortadan kalkması ve satılarak yerine bir başka mal alınmasının zaruret haline gelmesi durumunda *istibdâl*in câiz olacağını belirtmişlerdir. Çoğunluk, amacına hizmet edemez duruma geldiğinde mescidin bile satılabileceğini ve bedelinin başka bir mescide harcanabileceğini öne sürmüştür (farklı görüşler için bk. *a.g.e.*, II, 47-49).

Hanefî hukukçuları, her ne kadar *istibdâl* konusunda görüş birliği içinde olsalar da vakıf malları arasında herhangi bir ayırım yapmaksızın *istibdâl* muamelesini câiz görürler. Müslüman-Türk dev-

letleri tarafından uygulanan Hanefî hukukçularının görüşlerini iki noktada toplamak mümkündür. Birincisi vakıf mallarının *istibdâl*iyle ilgili muhtemel durumlar, ikincisi de bu durumlarda *istibdâl*in yapılabilmesi için aranan şartlardır.

Hanefî hukukçularına göre vakıf mallarının *istibdâl*iyle ilgili muhtemel durumlar şöylece sıralanabilir: 1. Vakfedenin kendine veya başkasına *istibdâl* yetkisini şart koşması. Mescidler dışındaki vakıf malları için meşruiyeti tartışılan böyle bir yetki konusunda hem şartın hem vakfın geçersiz olduğunu belirtenler yanında İmam Muhammed şartın geçersiz ve vakfın sahih olduğunu, Ebû Yûsuf ise hem vakfın hem şartın geçerli bulunduğunu savunur. Son görüş fetvaya esas alınmıştır. Bu durumda *istibdâl* şartının icrası için hâkim kararı ve sultanın fermanı gerekir. 2. Vakıf mallarının tamamen faydalanılamaz duruma gelmesi. Vakıf mallarından hiç gelir elde edilemiyor veya geliri masrafına yetmiyorsa çoğunluk bu tür vakıf mallarının hâkim kararı ile, Osmanlı uygulamasında ise ayrıca emr-i sultânî ile *istibdâl*inin câiz olduğu kanaatindeydi. 3. Vakıf malı ile intifâ mümkün iken vakfa daha yararlı bir mal ile *istibdâl*inin istenmesi. Bu durum Hanefî hukukçuları arasında tartışmalıdır. Olumlu yönde bir görüşün menfaatperest kimse-lerin işine yarayacağını düşünen çoğunluk bu durumda *istibdâl*e cevaz verilemeyeceğini söylemişlerdir. Ebû Yûsuf'un önderlik yaptığı bir grup hukukçu ise hâkimin kararı alınmak şartıyla *istibdâl*in câiz olduğunu ileri sürmüş ve bu görüş etrafında tartışmalar sürüp gitmiştir. Osmanlı Devleti, emr-i sultânî şartını da ekleyerek tartışmaları ortadan kaldırmak istemişse de ihtilâfların önü tam olarak alınamamıştır. 4. Vakfedenin *istibdâl*i yasaklaması. Böyle bir durumda bazılarının göre *istibdâl* mümkün değilken Ebû Yûsuf'u takip eden, Osmanlı hukukçularının da fetvaya esas aldığı çoğunluğun görüşüne göre diğer şartların gerçekleşmesi durumunda *istibdâl* câizdir.

İstibdâl için aranan şartlar şunlardır: 1. Vakıf malının tamamen faydalanılamaz hale gelmesi, yani vakıf için gelir getiremez veya getirdiği gelir giderini karşılamaz duruma düşmesi. Sadece *istibdâl* edilecek malın gelir bakımından vakıf malından daha yararlı ve geliri çok olması yeterli değildir. 2. Vakfın tamir edilerek eski haline iadesi için başka gelir kaynağının bulunmaması. 3. Vakıf malı satılabilirken satım akdinde gâbn-i fâhiş bulun-